

Framtidig høyere utdanning - bruken av norske og utenlandske læresteder.

Åpningsforedrag til ANSA's seminarer på Blindern, ~~fredag 13.~~ mandag 16. august 1971.

Mandag 16.

Jeg ber først om å få hilse ANSA i samband med at det er 15 år siden denne organisasjonen ble startet. Den utvikling i høyere utdanning som skapte behovet for ANSA, kan vel egentlig ikke sies å være planlagt. Etter hvert befant tusener unge norske studenter seg spredt rundt i mange land. Det er grunn til å anerkjenne det betydelige arbeid ANSA har utført på grunnlag av de forhold som derved oppsto.

I dag er det da naturlig gjennom ANSA å sende en hilsen til de nærmere 5000 norske ungdommer som er i ferd med å skaffe seg en eller annen utdanning utenfor landets grenser. Det gjelder både ved universiteter og høyskoler - og ved andre utdanningsinstitusjoner.

Aldri før har vårt folk så sterkt som nå vært opptatt av utdanningen og dens problemer. I det hele er hvert femte menneske i vårt land sysselsatt hele dagen med utdanning - som lærer, student eller elev. I tillegg til dette kommer de titusener som i løpet av året bruker en vesentlig del av sin fritid til å øke sine kunnskaper ved selvstudier og kurser. Den organiserte etterutdanning og voksenopplæring vil få stadig større bredde og betydning i den tid vi nå går inn i.

Utdanningen har allerede et omfang som gjør at den sammen med forskningen krever en betydelig andel av landets ressurser. For 25 år siden brukte vi av statens og kommunenes midler 330 mill. kroner til disse formål. I siste undervisningsår var det tilsvarende tall 5,5 milliarder kroner. Også med hensyn tatt til den relative kroneverdi, er dette en eksplosiv vekst i siste generasjon. Aldri før har det vært utdannet så mange lærere og bygget så mange utdanningsinstitusjoner som i vår tid. Likevel er søkningen til flere utdanningsområder tildels betydelig større enn utdanningskapasiteten.

Vi vet at vi her er midt inne i en sterkt dynamisk utviklingstrend, og vi må regne med at den vil fortsette med uforminsket styrke. Den tar impulser fra vår tids dyptgående omforming av de menneskelige samfunn, og utdanningsekspløsjonen vil selv ha betydelig innflytelse på denne samfunnsomforming. Det er her en direkte gjensidig sammenheng. Likevel er jeg for oversiktens skyld henvist til i det vesentlige å drøfte utdanningssektorens egne problemer, med den tilknytning de har til det hele samfunn gjennom konkurransen om menneskelige og økonomiske ressurser.

Jeg antar det er rett å si at her presser oppgaver på som bare kan løses gjennom et omfattende samarbeide mellom myndigheter, institusjoner, lærere, studenter og elever.

Historisk sett var utdanning på de forskjellige trinn fra starten forbeholdt de få - det var utdanning av en såkalt elite. I vårt land er det ennå ikke 150 år siden vi fikk den første lov om allmenn skolegang. I mange generasjoner var også denne heller skrøpelig, og svært få fikk noen utdanning etter folkeskole. Så sent som da den andre verdenskrigen rammet Norge - for 30 år siden - hadde de færreste nordmenn noen utdanning utover 7 års folkeskole. I 1940 var det bare 6 % av ungdomskullet som fikk kvalifisere seg for utdanning ved universitet og høyskole. I 1970

var den samme prosenten 23, eller en firedobling. Det er i disse 25 år grunnlaget er lagt for en helt ny utdanningspolitikk.

Den gangen måtte vi treffe avtale med svenske og danske universiteter - som var intakte - om utdanning av norske studenter. For disse studenter ble Statens Lånekasse for studier i utlandet opprettet i 1946. Deretter ble det satt i gang en langsiktig utredning og planlegging som omfattet hele skoleverket, derunder hele det videregående utdanningssystem.

De første fattige årene i et av krigen nedslitt land ble dragkampen om de begrensede økonomiske ressurser ganske følbare. Det måtte foretas vanskelige avveininger og valg. Det var heldig at utdanningen tidlig ble gitt en framskutt plass ved dette valg. Det stolte mål var å sikre all norsk ungdom lik adgang til utdanning. Det skulle også gjelde ungdommens adgang til universitet og høyskole - uten hensyn til sosial status og bosted i landet. Dette har vært en rettesnor for politikken. Dessverre er det ennå langt igjen før all ungdom i landet har lik adgang til utdanning.

Som et ledd i denne politikk ble det som i dag kalles Statens Lånekasse for utdanning opprettet i 1947. Det har vært strid om mange trekk ved denne låneordning, blant annet om behovsprøven som nå snart blir opphevet: for forsørgere i høst, for enslige fra høsten 1972. Likevel har lånekassen vært en milepel i vårt lands sosiale og kulturelle utvikling.

De siste par tiår har forholdene i utdanningssektoren vært preget både av store ungdomskull og av sterkt økt søkning til videregående utdanning. Den store bølgen bruste gjennom folkeskolen i begynnelsen av 1960-årene, forplantet seg til de videregående skoler, og merkes ennå ved universitetene. Samtidig har det skjedd en allmenn fornying i hele skoleverket, med sikte på kvalitativt bedre tilbud.

Det største løftet her har vært utbyggingen av en 9-årig grunnskole. Skolebygging alene har kostet staten og kommunene minst 5 milliarder kroner i det siste 10-året. Ennå er vi ikke ferdig med dette. Tusener av ungdom forlater skolen etter 7 år, og vi har ikke nådd den ønskelige standard. Etter de utredninger som foreligger, vil utgiftene til driften av grunnskolen øke sterkt i løpet av få år.

Samtidig står vi midt oppe i en grunnleggende omforming av skoleverket etter grunnskolen. To spørsmål står i forgrunnen: Hvordan skal vi best kunne bryte ned det tradisjonelle skille mellom yrkesutdanning og den teoretiske skolen? Og hva må til for å kunne møte søkningen til slik utdanning, slik at prinsippet om rett til utdanning, uansett sosial, økonomisk og geografisk bakgrunn, kan bli en realitet også på dette trinnet?

De prinsipielle vedtak her må vente til Stortinget har behandlet Steen-komiteens innstillinger. Men allerede neste år vil forsøksvirksomheten med kombinert gymnas- og yrkesutdanning, med de muligheter for desentralisering som dette innebærer, komme i gang på flere steder. Likevel står vi her bare ved begynnelsen, og det er igjen spørsmål om større innsats av samfunnsmessige ressurser. Skal utdanning på dette trinnet, med reelle valgmuligheter, nå fram til de fleste, blir denne skolen mer kostbar enn den vi nå kjenner.

Den raskeste veksten har vi hatt ved universitet og høyskoler og i annen postgymnasial utdanning. Her må de største løftene tas også i 1970-årene. Det er en naturlig og nødvendig følge av det som skjer i skoleverket ellers.

De utredninger som er foretatt om utbyggingen av vårt postgymnasiale utdanningssystem, peker mot en tredobling av vår nåværende utdanningskapasitet

over en periode på 15-20 år, og en minst like stor økning i driftsutgiftene. Samtidig vil investeringsnivået måtte utvides vesentlig. Vi maktet et slikt utbyggingsnivå i 1950-årene og det meste av 1960-årene. Men skal vi komme opp igjen til den samme vekstrate for de neste 15-20 år, vil det økonomisk sett dreie seg om langt større beløp.

Dette er imidlertid ikke det hele i utdanningssektoren. Nye svære oppgaver presser på. Vårt tilbud av førskoleundervisning er meget beskjedent. Dette enten vi ser det i forhold til det andre land tilbyr, eller i forhold til de behov som åpenbart er tilstede hos oss. Voksenopplæring og etterutdanning, som vil bli en sentral utdanningsform i framtiden, har vi bare så vidt begynt å bygge ut. Og skal adgangen til å nytte slike tilbud bli reell for den enkelte, vil det antakelig kreve finansielle tiltak som kan sidestilles med det våre store sosiale reformer har krevet.

Jeg går i denne sammenheng ikke inn på forskningen. Men la oss ha det klar at dens utvikling har den nærmeste sammenheng med utbyggingen av utdanningsinstitusjonene.

Noen ord er her påkrevet om studiestøtten. Om spådommene slår til, kan vi i 1980-årene få 200.000 elever og studenter med rett til studielån. Med dagens satser gir dette et årlig utlån på nær 2 milliarder kroner, dvs. mer enn det dobbelte av hva hele det postgymnasiale utdanningssystemet koster staten i dag. Og det er vel liten grunn til å tro at lånesatsen vil være uforandret.

Så mye om oppgaver og planer - og noen vil kanskje si drømmer. Det er helt på det rene at selv en politikk basert på den sterkeste tro på utdanningens betydning for samfunnets utvikling, vil kreve en streng prioritering mellom alle disse kj^empeoppgavene. Vi har verken de menneskelige eller økonomiske

ressurser som skal til for en slik utbygging på alle felter og på kort sikt. Vi må satse der vi tror vårt samfunn får mest igjen for innsatsen til enhver tid.

Et par prinsipielle spørsmål vil jeg her gå litt nærmere inn på.

Vi går prinsipielt inn for at de som ønsker utdanning ut over grunnskolen, skal ha adgang til det. Vi forsøker å utvikle et skolesystem som ikke lenger opererer med "fine" og "mindre fine" former for utdanning på dette trinnet. Men kan vi legge det samme prinsipp til grunn for postgymnasial utdanning? Skal søkningsen være den faktor som alene bestemmer utdanningskapasiteten også på dette trinnet?

Jeg skal ikke komme inn på de historiske årsaker til at det ble truffet bestemmelser om at det til noen utdanningsveger skulle være begrenset adgang og til noen ikke.

Men neppe noen har kunnet unngå å se virkningene av slike adgangsbestemmelser, ikke minst i det forutgående utdanningssystem. Det poengjag vi finner både i ungdomsskolen og gymnas i dag, skyldes for en stor del nettopp kampen om plass i de lukkede studier. Dette poengjag er neppe av det gode - nei, det var upresist sagt: jaget hviler som en forbannelse over store deler av skoleverket og over kanskje de fleste av elevene.

Det er derfor grunn til å møte med atskillig sympati et forslag fra den komité som har utredet postgymnasial utdanning. Den foreslår å "utforme en bevisst strategi for gradvis oppheving av de kvantitative adgangsbegrensninger som finnes i vår postgymnasiale utdanning i dag".

Nå kan en riktignok spørre hva som menes med "åpne" studier? Er det åpne for ungdom med bestemte eksamener? For dem som på en eller annen måte kan påvise at de fyller visse minimumskrav? Eller for alle som selv vurderer det slik at de har

behov for den utdanning det gjelder?

Vi har redusert de økonomiske hindringer for videregående utdanning. Men de formelle kompetansekrav som vi i dag opererer med, er heller ikke gitt en gang for alle. Og dette særlig hvis vi tror på en skole der konkurransen om intellektuelle toppprestasjoner ikke er hovedsaken.

Det er ingen tvil om at enkelte studier har skapt en slags monopolsituasjon for en del yrker. Dette har konsekvenser både for avlønning og arbeidsforhold for dem som velges ut til disse yrkene. Og dette kan bare forsterke den alminnelige tendens at høyt utdannede mennesker skal belønnes med bra inntekt, interessant arbeid, høy status og betydelig innflytelse.

Vi ønsker ikke et utdanningssystem som har til hovedoppgave å velge ut folk til ulike nivåer i en sosial lagdeling. Når premien for å være utvalgt gjennom skolesystemet er så høy at den skaper større søkning enn det vi makter å skaffe plass til, har vi i virkeligheten bare to alternativer. Enten må vi holde fast ved utvalgsskolen. Eller vi må begrense belønningen for å være utvalgt til en utdanningsmessig elite.

Det siste kan f.eks. gjøres ved at en opphever monopoler i utdanningssystemet, og derved også den kunstige knapphet på kvalifiserte folk. Det kan være dyrt i en overgangsperiode og kan skape større utrygghet på arbeidsmarkedet. Men i det lange løp vil det kompenseres ved at vi unngår en skarp sosial lagdeling basert på ulik utdanning.

I praksis vil det begrense mulighetene for å legge hovedvekten i vår utbyggingspolitikk på antatte behov for kvalifisert arbeidskraft. Selv om slike behov kunne forutsies - og det ^{synes} ~~synes~~ meget tvilsomt - ville en slik politikk ytterligere forsterke den sosiale lagdelingen basert på ulik utdanning.

Det er vel også i pakt med sterke politiske strømninger i vår tid, at et så vesentlig spørsmål for det enkelte menneske som valg av utdanning og yrke, så langt som mulig må være den enkeltes sak å avgjøre. Det er den samme grunnstrømning vi finner igjen på en rekke områder, også i utdanningspolitikken. Vi ser det f.eks. når det gjelder å overlate avgjørelser om skolen i langt større grad til lokale myndigheter. Og i bevegelsen for å trekke alle som berøres, også elevene, med i avgjørelser innenfor den enkelte skole.

Regjeringens skolepolitikk i dag går aktivt inn for en slik utvikling. Det vil være på linje med denne prinsipielle holdning å la den enkeltes valg bestemme skoleutbyggingen, så langt dette på noen måte lar seg gjøre.

I et ekspansivt samfunn er de foreliggende menneskelige og økonomiske ressurser alltid utilstrekkelige til de ønsker om investeringer som finnes. Dette gjelder totalt og deretter i den enkelte sektor. Selv for påviselig godt rentable investeringer er det derfor strikte grenser for i hvilket omfang de kan settes i verk i en gitt periode. Ingen sektor kan derfor løse sine problemer ved hjelp av en vel tilrettelagt argumentasjon for sine kravts berettigelse og lønnsomhet. Tilgangene vil i alle fall være begrensede.

Derfor melder seg med full tyngde spørsmålet om hvordan vi bør bruke de begrensede ressurser. Dette melder seg også i sektoren postgymnasial utdanning. De som arbeider innenfor den vil alltid mene at de ressurser den tildeles, er for små. Etter som de aldri kan bli så store at det løser alle problemer, melder seg igjen spørsmålet: Bruker vi ressursene på beste måte? Bli de satt inn der det er best bruk for dem i dag og i overskuelig framtid? Gir den omfattende byggevirkosomhet i sektoren de mest tjenlige resultater? Bli de store byggekomplekser som etter hvert er i bruk, brukt på en optimal måte flest mulig dager i året? Bli de alle institusjoner

brukt på en mest mulig rasjonell måte, ikke bare med hensyn til de som er innenfor, men med hensyn til de som er stengt utenfor med henvisning til plassmangel? Har lærere og studenter muligheter for å få gode resultater av sitt arbeid i institusjonene?

Ja, slik vil spørsmålene stille seg i lange tider framover. Jeg innbyr alle interesserte grupper til å være med i en klarleggende debatt om disse spørsmål. Det finnes ikke noe engangssvar på dem. De vil alltid stille seg selv på ny, og vi må til hver tid søke det beste svar på dem. Det er her behov for en fortløpende dialog mellom interesserte studenter, lærere, administrasjon og politiske myndigheter. Det er kanskje framfor alt hensynet til den ungdom som møter stengte dører, som pålegger oss å ta disse spørsmål alvorlig.

ANSA representerer ungdom som har søkt til utlandet for å skaffe seg utdanning. Selv med de store utbygginger av universiteter og høyskoler, arbeider fortsatt omlag 10 % av våre studenter i utlandet. Tallet på norske studenter i utlandet er pr. 1. april i år oppgitt til 3265.

Studiene i utlandet har skapt mange problemer. Denne organisasjonen kjenner dem bedre enn jeg. Likevel vil jeg kommentere et par sider av dem.

Enkelte stiller som et moralsk spørsmål om et industrialisert og relativt velstillet land som Norge bør legge beslag på utenlandske studieplasser, som ungdom fra de fattige land ville ha så god bruk for. Prinsipielt er svaret på dette enkelt, og det er nei.

Våre studenter i utlandet er imidlertid ikke konsekvensen av at Norge har valgt å snylte på andre lands kapasitet eller på utviklingslands potensielle muligheter.

Det bør være en klar målsetting at Norge har utdanningsplasser i det antall som det finnes norske

studenter og elever. Det bør etter min oppfatning imidlertid ikke bety at alle norske studenter skal studere og ta sine eksamener i Norge. Jeg finner ikke grunn til detaljert å beskrive hvorfor jeg tror det har en stor egenverdi at et høvelig antall norske studenter stadig bør studere i andre land. Jeg er klar over at flere problemer da må løses for disse studentgrupper. Samtidig bør vårt land kunne tilby omlag et tilsvarende antall studieplasser til ungdom fra andre land og verdensdeler. Jeg ville se det som et klart tilbakeskritt om landene skulle etablere autarkistisk innavl på den høyere utdannings område. Verden blir stadig mindre, og det ville være en anakronisme om de enkelte lands grenser i en slik tid ble gjort trangere og ikke videre.

Et annet perspektiv kan her bare nevnes. Vi kjenner i det minste fra tradisjonen det gamle livsskjema, fast avgrenset i barneår, utdanning, yrkesaktive år, og så alderdommen. Denne tradisjonen har overlevert den stadig meget seiglivede forestilling at utdanning er noe som er ferdig på et bestemt tidspunkt og med et bestemt yrkesbevis. De fleste er i dag klar over at det moderne samfunn hurtig smuldrer opp dette gamle trygge skjema. Jeg er overbevist om at vi går inn i en framtid da det enkelte menneske vil leve i stadig veksling mellom utdanning og yrkesarbeide. Tidens tempo har gjort det gamle skjema avlegs.

Den nye livsform med stadig skifte mellom utdanning og yrkesarbeid, kan synes uoversiktlig og usikker sammenlignet med den gamle tid da en med et yrkesbrev i hånden omtrent visste hva en sto foran inntil livets kveld. Jeg tror likevel den nye tilværelsen vil bli mere interessant, mere spennende, og mere givende.

Men mange trekk ved det gamle utdanningssystem vil måtte forsvinne sammen med det livsskjema det skulle tjene. Utdanningens tjenere og samfunnets byggere vil få nok å gjøre også i en kommende tid.